

Smart cities a územní plány

Smart Cities and Spatial Plans

Willy Hána

Abstract:

The ancient story of city planning and city-building represents, inter alia, their socio-economic and technological development. Philosophy assigns planning to the category of 'human action'. Nevertheless, it is observed that, at the level of urban planning, 'human construction' becomes the dominant paradigm. Consequences thereof are apparent in everyday reality, but also in spatial plans, whether blueprints or official policy: Spatial plans fail to sufficiently reflect technological progress including the 'smart wave', let alone initiate the creation of conditions for its planned utilization. This correlates with poor management of land, and a needlessly high degree of expected damage and losses. Focusing on the elimination of root causes of the present condition, this paper notes that in spatial policy planning, land is often perceived as a chip on the political table, and spatial plans as means of political compromise between relevant actors. The anthropocentric criteria applied to this process do not respect the principle of solidarity with unperceived forces of natural change, and do not create conditions for sustainable development. In this respect, the contemporary relevance of classical-era urban planning is recognized. Science and technology in the service of dynamic but cultivated progress through the creative expertise of human activity constitute an impetus that is put into use within an entire spectrum of mechanisms and tools of social development, one of which is spatial planning. The unsustainable trends in contemporary spatial planning demand corrective measures. The first, and apparently most simple, step would be the re-introduction of legally required expert assessment of the process of planning. The paper concludes by calling for a higher degree of expertise in the process of creating spatial plans, since the expertise is, in general terms, related to exploring and exploiting the irreplaceable role of the phenomenal quantity of purposefulness, which is not a human invention.

Keywords:

scientific and technological development; smart cities; urban planning and architecture; spatial plans; housing needs and planning policy; Building Act; purposefulness

Hána, Willy (2018). Smart Cities a územní plány In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 11*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 17-33. ISBN 978-80-01-06482-5. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Intelligence člověka, plánovači čar a stavba měst

Intelligence člověka a její smysluplné využívání náleží k rozhodujícím faktorům, na nichž je trvale závislá existence, vývoj společenství lidí a ve výslednici rozvoj světa člověka. Existuje řada milníků ve vývoji inteligence, avšak k nepřehlédnutelným náleží schopnost komplexně plánovat. V plánovacích procesech jsou v základně více či méně aplikovány poznané principy proměn přírody. Na jejich využití závisí míra smysluplné účelnosti, účinnosti a kultivované užítivosti, veličin transformovaných do jeho aktivit a nástrojů při plnění vytyčených cílů a úkolů ve fázi před realizací.

V procesu formování stupňů inteligence je nutné připomenout období, které v příznivých přírodních, hospodářských i společenských podmínkách umožnilo rozvinutí schopností člověka a dospělo v propojení řeči a čáry. Byla to čára, která dala vznik znakům, písmu, číslicím, získala kvalitu hodnoty, stala se nositelkou obsahu a mnohočetnosti forem, založila nový systém sdílnosti atp. Řeč, písmo a chytrá čára otevřely cestu k rozvoji abstraktního myšlení, umožnily nové způsoby vyjadřování poznatků, staly se tvůrčím prostředkem a dynamizující silou nezbytně nutnou pro další všestranné rozšiřování činností a aktivit člověka. Za mezník vyspělosti ve vývoji inteligence je možné považovat období ve využití chytré čáry v plánovacích procesech využívaných již ve vyspělých státech starověku. Od samého počátku bylo plánování svázáno se stavbou, proměnou a rozvojem měst v nejvyšší komplexně pojaté plánovací rovině s využitím znalostí té doby. Ve starověku stavbou měst vznikla nejstarší multifunkční společenská, vědeckotechnická, ekonomická i umělecká disciplína vybavená osvědčeným plánovacím nástrojem zaměřeným na formování společenského prostředí člověka, tj. nástrojem pro řízení rozvoje osídlení, měst a sídel. Zrodila se potřebná a podporovaná odborná tvůrčí profese plánovačů čar. Odbornost se stává pevnou součástí hybných sil vývoje a rozvoje. Města se stala zrcadlem dosaženého stavu kvality, ale i nabídkou pro akceleraci dalšího vývoje společenských formací. Z tohoto pohledu se příběh „chytrého města“ reprezentujícího dosažený stupeň společenského vývoje a vědeckotechnického rozvoje píše již cca 5 000 let. Teprve období antiky, opomeneme-li jiné vyzrálé společenské formace, podává ucelený obraz o dosaženém stupni vyspělosti měst i jejich plánovacích mechanismů a účelnosti ve využití vědeckotechnického a společenského potenciálu.

Od doby prvních chytrých, plánovitě rozvíjených měst můžeme zaznamenat obrovský posun civilizace. Od Platóna a jeho utopistických představ o formování společnosti a měst dospěl vývoj do stádia „smart cities.“ Posun dosažený rozdílem úrovní, vč. teorií, plánovacích mechanismů, úlohy nositelů dávných plánovačů čar můžeme dokonce z různých hledisek porovnávat se současností, vč. filosofické a teoretické základny. Zjistíme, že starověk má co říci současnému pojetí územních plánů. Zpětné poohlédnutí otevírá možnost dotknout se porovnání přirozeného modelu tvorby měst ve vyspělých společenských formacích ve starověku s modelem současné společenské konstrukce.

Vztah města a územního plánu je odvíjen z reality pomocí vybraných sond na pozadí dosaženého stupně vědeckotechnického rozvoje. Úloha územního plánu jako rozhodujícího nástroje územního rozvoje není zpochybněna. Objektivními výsledky dosaženými v realitě, znepokojujícím stavem hospodaření s územím a v území, celkově pak vysokou mírou zbytečně plánovaných škod, ztrát a brzdících sil, je podávána jeho snížená funkčnost a účinnost. Příspěvek se trendu negativního vývojového posunu dotýká a poukazuje na vybrané příčiny. Orientace je aktuální. Může přispět k formulaci aktuálních úkolů směřovaných ke zkvalitnění plánovacího mechanismu, ke snižování nežádoucích jevů v plánovacím procesu a v neposlední řadě také k iniciaci tvorby lepších podmínek pro smysluplné uplatnění odbornosti. Příspěvek je veden snahou zaměřenou na dosažení vyššího stupně účelnosti, kultivované užítivosti a účinnosti územních plánů.

V závěru příspěvek poukazuje na nezastupitelnou úlohu odbornosti ve vztahu k fenomenální účelnosti, která není výmyslem člověka.

2 Vektor vědeckotechnického rozvoje a „smart“ vlnění

Vektor vědeckotechnického rozvoje náleží ve vývoji civilizace trvale k fenoménu hybných sil, proniká do všech oblastí života společností nebo je ovlivňuje. V komplexitě aktivit se stal přirozenou součástí vývoje civilizace a také specifického přístupu k územnímu rozvoji. Vytváření podmínek a předpokladů pro jeho účelné, účinné a užité uplatnění vyžaduje mimořádnou a cílevědomou péči. Schopnost využití vyspělých, ještě více dokonalejších technologií a praktik, přispívá k naplňování potřeb, přání i tužeb člověka při plnění průběžně smysluplného cíle, jenž spočívá v tvorbě kvality rozšiřujícího se životaschopného a kultivovaného světa člověka.

3 „Průmysl 4.0“ a „Stavebnictví 4.0“

Vyspělé digitální, informační, komunikační a řídicích technologií, v obecné poloze jako internet všeho v rozšiřující se robotizaci v kyberprostoru, vytvářejí trvalou nabídku chytrějších a prospěšnějších zařízení, sítí a systémů, inteligentních řešení a opatření ve službách progresu a pokroku. Představují vlny, jejichž ohnisky jsou koncentrace aktivit v technicky a ekonomicky nejvyspělejších státech světa. Města a jejich soustavy umožňují zvládat požadavky kladené na vytváření podmínek pro uplatnění procesů rozvoje s nejvyšším stupněm náročnosti, tj. od vzdělání přes vědu, vynalézavost, vývoj až po schopnosti zabezpečovat racionální realizace s využíváním předností super technologií. Vyspělé technologie přináší nové hodnoty do života, fyzického i společenského prostředí. Současně iniciují výzvy, jejichž plnění opětovně dynamizuje společnost k vyšším výkonům. Posuny v oblasti technické a technologické proveditelnosti a ekonomické rentability překonávají i optimistická očekávání. Ve výslednici se jedná o vyspělá zařízení, struktury, sítě a systémy. To, co je inteligentní, chytré, důmyslně účelné, dnes veřejně srozumitelné v technické terminologii, se nazývá „smart“. Termín se vžil. Rozhodující uplatnění získal v dynamice nosného článku vědeckotechnického rozvoje, jenž je charakterizován ve vývojové fázi pojmem „Průmysl 4.0“. Progresivní vlnění je natolik mohutné, že intenzifikuje způsob myšlení a iniciuje souladné uplatnění v dalších odvětvích či oborech nebo v ještě smelejších „nadřazených“ konceptech a projektech, např. „Vesmír 4.0.“

„Průmysl 4.0“ rozvíjí umělou inteligenci. Roboti dokážou komunikovat s lidmi i mezi sebou, vytvářet sítě i systémy, samostatně se rozhodovat, dokonce i účelně plánovat. V odborné a smysluplné péči člověka vyspělé technologie reagují na zcela nové potřeby, rizika a hrozby všeho druhu. Vědeckotechnický rozvoj je natolik dynamický, že ze současného pohledu futuristické projekty se pozítří mohou stát reálnými, neboť posuny v oblasti technické a technologické proveditelnosti a ekonomické rentability překonávají často i optimistická očekávání. Ve výslednici se jedná o nové přístupy a postupy, o nová či zdokonalovaná zařízení, jejich sítě, struktury a systémy, ale také o běžné výrobky; hromadnou výrobu mění na individualizovanou, což umožňuje využití virtuálních obrazů budoucích výrobků. Princip je aplikovatelný v různých modelech aktivit.

Průmysl je spjat s vědeckotechnickým rozvojem a zabezpečuje vysokou míru dynamiky ekonomiky. Euforii smart je zřejmě nutné mírnit. Přes obrovský význam přínosů nelze nepřipomenout obavy některých ekonomů, kteří tvrdí, že „Průmysl 4.0“ se s ohledem na dynamiku patřičně nepromítá do produktivity práce a do rozhodující životní úrovně.

Význam vlny smart podporuje vyspělé „Stavebnictví 4.0“, které disponuje novými materiály, konstrukcemi, technikou a technologiemi i modely řízení. Stavebnictví se podílí na nových přístupech k proměnam území, posiluje nové možnosti urbanismu a architektury, přispívá ke stavbám a souborům fungujících na bezodpadové bázi, s nulovou uhlíkovou

stopou, se soběstačností některých zdrojů, futuristickou dopravou atp. Vědeckotechnický přístup podmiňuje realizaci řady významných komplexů, souborů a staveb, na nichž se podílí nová kvalita projektování prvků, konstrukcí, objektů, komunikací atp. s využitím prostorových modelů 3D, moderních přístupů a postupů. Vyspělá projektové a řídicí mechanismy podporují progresivní postupy a iniciují přístupy k spojené s projekcí architektury a s plánováním rozvoje měst.

4 „Smart Cities“

Výsledky smart procesů v průmyslu a stavebnictví podporují tvorbu chytřejších a prospěšnějších zařízení, sítí, struktur a systémů, inteligentních řešení a opatření a dalších pozitivních charakteristik, které se široce uplatňují i v komplexu územního rozvoje. V řadě metropolí a velkých měst dotváří či přetváří urbánní struktury a systémy, vytváří, zdokonaluje a zkvalitňuje veřejné prostory. Úkolů spojených se smart pojetím se ujala Světové asociace elektroinženýrů na rozvoj vyspělých technologií s přínosem pro lidstvo a koncept nese název smart cities (pomyslný „bliss point“). Společnost se zaměřila na zdokonalování, zkvalitňování, vylepšování městských funkcí, na tvorbu příznivějších podmínek pro využití v širokém spektru subjektů uživatelské sféry, a to z rozhodujícího zorného úhlu veřejné prospěšnosti. Asociace si vybrala deset pilotních projektů měst, která by se měla v budoucnu stát chytrými (např. americké Kansas City, mexická Guadalajara nebo marocká Casablanka).

Koncept smart cities uspěl také v OSN, která jej definuje jako celek, který má vestavěné digitální technologie ve všech městských funkcích. Činnosti jsou také orientovány na shromažďování chytrých nápadů a námětů vhodných pro přijímání programů a opatření. Náročnost investičních prostředků si na realizace konceptu si vyžaduje zapojení bank, ale také kontrolu účelnosti vynakládaných prostředků.

Vědeckotechnické smart vlnění je rozprostřené. Podmiňuje i vznik nových měst. Na bázi hi-tech technologií i v oblasti ekologie je možné jako příklad uvést megalomanský projekt Neom (koncepte svobodné zóny s podíly Saúdské Arábie, Egypta, Jordánska), nebo v konceptu veřejné investice rodící se čínské megaměsto Siung-an jako vzor pro 3. tisíciletí se značným využitím podzemí. V této souvislosti snad zaslouží pozornost také hromadná výstavba měst s vysokými nároky na uplatnění vědeckotechnických vymožeností. Čína např. předpokládá do r. 2050 vybudovat 250 nových měst, která budou krýt potřeby urbanizace. V této souvislosti může být zajímavý údaj OSN: předpokládá se, že dvě třetiny světové populace právě v uvedené době bude žít ve městech. Účelná koncentrace obyvatel v sounáležitosti s optimalizací rozhodující energetické náročnosti procesu urbanizace se jeví jako perspektivní řešení, v nichž města a jejich aglomerace nadále nesou vůdčí roli společenského vývoje a vědeckotechnického rozvoje.

K zajímavým jevům v procesu smart cities se stává vstup inženýrů, významných firem a jejich kapitálu do stavby měst nebo jejich nových částí. Příkladem je „Společnost Google pro městský rozvoj“, která bývalou průmyslovou oblast Toronto u jezera Ontario promění v novou čtvrť podle vlastních představ a návrhů s využitím nejmodernějších technologií. Jiným příkladem je čínské město Šan-šuej (tzv. město hor a řek), jehož koncept představil čínský raketový vědec a konstruktér; založeno je na formě starodávného čínského umění. Uvedené náhledy na proces smart v proměnách nebo v tvorbě měst a jejich části jsou stále koncipovány v rozmezí (vědecko) technických až (vědecko) uměleckých zásad.

Plánování měst ve všech případech nachází ohniska progresu v tvůrčích schopnostech a činnostech mnoha profesí na bázi vyspělé vědy, ekonomiky, technologie a techniky. Konceptně a komplexně pojaté plánování měst s důrazem na odborný přístup s uplatněním možností trendů vědeckotechnického rozvoje a v doprovodu s další přidanou hodnotou ve formách kultivovanosti je v inteligentních společenstvích přirozeným jevem. Účast tvůrčí odbornosti je ve všech fázích procesu invariantním požadavkem doby, neboť historicky náleží

k hybným silám vývoje společností a vědeckotechnického rozvoje. Rozvoj podmiňuje požadavky na úpravu nástrojů plánování, projekce a řízení, které přidanou hodnotu tvůrčího myšlení doprovázejí do reality.

Koncept smart cities je bezesporu pro rozvoj a proměny měst přínosný. Představy odborníků z mnoha oborů se poněkud liší v názoru na rozvoj měst z pohledu obsahu smart cities. V dějinách stavby měst se s obdobou termínu trvale se blížícím a soustavně se vzdalujícím „bliss point“ také setkáváme, např. ideálním městem v představě mnohých filosofů a architektů, slunečním městem atp.). Smart vlnění je však celosvětovým procesem dynamizujícím schopnosti člověka. Opravdová smart díla spočívají v komplexnosti proměn kvalitních, kultivovaných a životaschopných městských organismů nebo alespoň jejich rozhodujících částí, struktur a systémů. Přestává se proto mluvit o chytrých městech, neboť se jedná pouze o trvalý proces jejich vzniku a proměn v současné vysoce dynamické etapě, avšak v rámci evolučního společenského vývoje a územního rozvoje. Ke konceptu je snad dobré uvést, že přístup k hodnotě smart spočívá ve schopnostech společenských formací orientovat a účelně synchronizovat komplex dotčených sil do procesů progresivního hledání a nalézání stále více chytřejších způsobů řízení, řešení a opatření v zaměření na rozvoj a proměny organismů měst, které lépe vyhovují způsobu života lidí v jedinečných podmínkách jejich vývoje.

5 Smart cities v podmínkách České republiky, urbanismus a architektura

Průběžným cílem konceptu smart cities je zajišťovat efektivní, ekologicky šetrné a energeticky úsporné fungování měst, jejich struktur a systémů, optimalizovat dopravu a sdílení dat pro veřejné účely, lépe hospodařit s energiemi a zdroji, zlepšovat životní prostředí a zvyšovat kvalitu života, vč. řízení. Jedná se tudíž o proces zhodnocování prostředí měst s využitím především technických a technologických vymožeností.

Činností na sebe upozorňují např. aktivity Czech Smart City Cluster (založena jako odborná komunikační platforma mezi akademickým, podnikatelským a veřejným sektorem), Svazu měst a obcí, odborné komise Prahy, koncept v širším pojetí Brna a mnoha dalších velkých i středně velkých měst, která realizují dílčí projekty. Vědeckotechnicky zaměřená vlna je bezesporu i bez reklam přínosná. Musí být však aplikována s ohledem na specifické podmínky vývoje měst a účelně prosazované progresivní trendy. Smart nesplňuje např. soubor rodinných domů v krajině, byť se smart domácnostmi počínaje a smart bazénem, rozlohou malým smart trávníkem se smart lavičkou konče, byť obsluhovaný obtěžujícím hejnem samořízených dronů nad hlavami. Města jsou vytvářena pro život lidí a účelnost v komplexnosti přístupu k potřebám a požadavkům je rozhodující pro hledání a nalézání řešení se zohledněním priorit ve sférách veřejných zájmů. Účelné řešení se nachází v nadřazené úrovni.

Existuje mnoho příkladů velmi dobrých řešení, které zhodnocují, obohacují a kultivují části měst, jejich historické i zcela nové urbánní struktury a systémy a tím zvyšují kvalitu prostředí a života. Vědeckotechnický rozvoj přináší celkovou progresi rozvoje a společenského vývoje. Hlavní zásluhy pro tvorbu účelného a kultivovaného dotváření městského prostředí, ale i v prostupu s krajinou, náležejí dílčím zásahům do prostředí. Odbornost a tvůrčí řešení nalézají relativně široké uplatnění v projektových urbanisticko-architektonických řešeních, v tvorbě souborů, areálů nebo veřejných prostranství obdobně jako ve sféře architektury a jejich architektonicko-urbanistických celcích. Přednostně je nutné ocenit velmi zdařilá řešení veřejných prostranství s dominujícím stavbami historického dědictví, restaurovaných kulturních památek a jejich zakomponování do života měst, vč. technických děl, tj. prostřednictvím konverze průmyslových areálů. Vlna chytrých inovací posílila atraktivitu náměstí, pěších zón, parků v doprovodu s uměním nebo drobným doprovodným mobiliářem. Novou kvalitou se prosazují nábřeží i náplavky. Významnou roli

sehrává tvorba aktivního parteru a příznivé dimenze prostoru se zelení přizpůsobené rozhodujícímu měřítku pěšímu pohybu člověka. Péče o veřejný prostor a jeho otevřenost je celkově zdařilá a vysoce záslužná. Za realizací je skryto obrovské úsilí a záslužné tvůrčí práce v odborné péči i s uplatněnými principy participace veřejnosti.

Realita přesvědčuje, že ve společném dělném zájmu urbanismu a architektury, které je vlastní ve vhodném vymezení pro dílčí řešení částí měst, souborů a areálů, je proces zhodnocování a kultivace, celkově zdařile zvládnán. Podpora odbornosti a tvůrčích činností, od soutěží přes vyhlašování nejlepších projektů a realizací až po pouhé zveřejňování informací a zkušeností, je souladná s veřejnou prospěšností. Posilování podobných praktik je vysoce potřebnou a záslužnou činností při prosazování progresu a kvality řešení částí měst a obcí.

V projektech dílčích řešení existuje řada dobrých příkladů, které vytvářejí velmi příznivé podmínky pro zhodnocování částí měst. Plní požadavky multifunkčnosti, komplexnosti a kultivovanosti, jsou vstřícné k uplatnění nabídky vědeckotechnického rozvoje, zvyšují význam a atraktivitu měst. a mohou-li se na tvorbě i podílet. Na rozdíl od technických a technologických vymožeností jsou lépe vyhovující aktivity s využitím zásad participativní demokracie. Uvedeny jsou alespoň dva náhledy.

Dobrym příkladem využití území přestavby je největší developerský projekt v Praze, který se připravuje na Smíchově, na rozsáhlých plochách přestavby. Má vzniknout nová městská polyfunkční čtvrť pro cca 12 000 lidí, vč. pracovních míst. Její projektované standardy dovolují tvrdit, že soubory umožní dosažení vysoké kvality a kultivovanosti bydlení, obytného i pracovního prostředí, města a života v něm s uplatněním možností nabízených vědeckotechnickým rozvojem.

Velmi dobrým příkladem péče o posílení významu města, vč. kulturního dědictví, je příprava proměny v centrální části města Pardubic pro nové formování Mlýnského ostrova ve vysoce hodnotném a atraktivním území. i přírody. Jádrem území a dominantou jsou Winternitzovy mlýny (dnes národní kulturní památka, Ing. arch. Josef Gočár, 1911). Území se vyznačuje perspektivní dlouhodobou širokospektrální veřejně prospěšnou využitelností (kultura a umění, výchova a vzdělávání, společenské a tzv. aktivity volného času apod.) s regionálním a celoměstským významem. Zajímavostí je, že konverzi průmyslového areálu bude dirigovat odborně zdatný vlastník, který vychází vstříc Pardubickému kraji ve zřízení nového sídla Východočeské galerie i městu s využitím části areálu pro vybudování Centrálních polytechnických dílen (školství). Území je komponováno jako celek s polyfunkčním obsahem vč. bydlení a veřejnými prostranstvími vč. nábřeží, dokonce s využitím regulačního plánu, jenž fixuje diferenciaci hodnot území v urbanistické koncepci ve prospěch veřejných zájmů.

Vědeckotechnický rozvoj v urbanistické a architektonické tvorbě nalézá v proměnách měst široké uplatnění. Pozitivní je její podíl v zaměření na posilování veřejných zájmů, k nimž náleží i vytváření podmínek pro kontinuitu proměn udržitelnosti. Z přípravy i mnoha realizací je patrné, že urbanisticko-architektonická řešení a architektonická tvorba zhodnocuje urbánní osnovu i strukturu města kvalitou, účelností a kultivovanou užitností.

6 Města a územní plány

Města vyžadují chytré územní plány. Dobré příklady existují a jistě mnoho se k nim přibližuje. Především velká města disponují značným a vyspělým potenciálem odbornosti a koncepčně pojatému rozvoji mohou věnovat trvale vysokou péči. Dobrý příklad v kategorii „human action“ (oproti „human construction“; termíny užíval např. ekonom Ludwig von Mises) představuje územní plán Plzně. Ten byl vydán v r. 2016, výsledky byly publikovány a získal ocenění nejlepšího projektu roku. Na straně druhé bychom neměli přehlížet případy, ve kterých se územní plány nepořizují v souladu s cíli územního plánování i společnosti, v nichž odbornost je zátěží a vytěsněna do okrajové oblasti. Za učebnicový příklad „human

construction“ může být považován pořizovaný územní plán Jirkova (prosinec 2017). Z pohledu praxe na územní plány vyplývá, že smart stálíci příliš nepodporují. Z uvedeného důvodu je žádoucí věnovat kvalitě územních plánů značně vyšší pozornost. Rámcovou představu o úrovni územních plánů může podat náhled do vyhodnocení účelnosti prostřednictvím několika sond.

6.1 Výběr vzorku a charakteristika výsledků z analýzy

Historicky osvědčeným měřítkem účelnosti a účinnosti nástrojů a prostředků, kterými člověk usměrňuje rozvoj měst, je realita. Předstupeň reality zahrnuje činnosti přípravy a v nich významné místo náleží územním plánům. Účinnost územních plánů je možné v této poloze rámcově hodnotit.

V územních plánech nejvyšší stupeň pozornosti náleží urbanizovaným prostorům s výraznými koncentracemi ekonomických, doprovodných a dalších aktivit a hodnot, tj. ohnisek územního a společenského rozvoje. S využitím principu sounáležitosti části a celku můžeme získat poměrně dobrou představu o přednostech i nedostacích územních plánů z vhodné vybraného, byť velmi zjednodušeného vzorku.

Požadavky výběru splňuje „Vyhodnocení rozvojového potenciálu pro bydlení v obci s rozšířenou působností Ústí nad Labem“ z r. 2015 (zakázka Magistrátu statutárního města Ústí nad Labem; 2015). Příspěvek je zaměřen na tematický okruh bytové výstavby. Záměr vyplynul z náplně činnosti a potřeb oddělení hlavního architekta, zejména s ohledem na úkoly zaměřené na vyhodnocování a tvorbu podmínek pro účelné a hospodárné využívání zastavěného území a pro vymezení zastavitelných ploch s využitím pro tvorbu podmínek pro nový, účelněji pojatý územní plán, který by současně zohlednil i uspokojování potřeb sídel v jeho zázemí.

Základnou pro vyhodnocení byly schválené nebo vydané územní plány; východiskem se stala Data GIS Magistrátu města Ústí nad Labem. Pro analýzu byly využity i údaje ČSÚ (např. přírůstky a úbytky obyvatel, bytová výstavba, rozsah zastavěných území, trendy vývoje apod.) a řada dalších podkladů. Vzhledem ke skutečnosti, že GIS nerozlišuje plánované plochy a plochy rezerv (rezervy vyžadují změnu územního plánu při převodu na zastavitelné plochy), vzorek vykazuje potenciál ploch pro bytovou výstavbu, jež jsou v územních plánech vymezeny. Zvolený tematický okruh je nejcitlivější ve vztazích veřejného, skupinového i osobního zájmu a měst, neboť zabezpečují podmínky funkčnosti dopravní, technické i sociální infrastruktury.

Účelnost územního plánu v rozmístění, lokalizaci a míře využití území souvisí s komplexním řešením vyváženosti všech pilířů udržitelného rozvoje území, což ovlivňuje výdaje z veřejných financí. Bydlení historicky vytváří zakládající článek rozvoje sídel, se kterým je trvale spojen územní rozvoj měst i vývoj společenských formací. Mnoha tisíciletý vývoj vztahu rozvoje bydlení a sídel poskytuje značné množství poučných poznatků, které jsou v těžišti pozornosti. Otázkou zůstává, zda praxe potvrzuje dosaženou úroveň poznání v územních plánech.

Rozsah území je shodný s bývalým okresem Ústí nad Labem. Význam krajského města a jeho zázemí je v řadě minulých i současných vládních dokumentech z mnoha pohledů (na historii, polohu v osídlení, jeho ekonomický potenciál, vysoké hodnoty přírodního prostředí, ale i stupeň poškození) dostatečně zdůvodněn. Území náleží mezi vysoce hodnotné a rozvojové v kontextech národního i nadnárodního významu. Plnění republikových priorit (uvedené v Politice územního rozvoje ČR v rozvojových osách a oblastech) zavazuje ústřední správní úřady, orgány krajů a obcí k všestranné péči o území v souladu s mnoha právními předpisy. V tak významném prostoru, které je doslova napěchováno dokumenty, různými strategiemi, koncepcemi, plány, programy, přijatými opatřeními i úkoly vědeckovýzkumné a technické povahy s podporou různých deklarácí a chart, území, které disponuje vysokým

potenciálem odbornosti, je splněn předpoklad, že územním plánům bude věnována mimořádná pozornost. Vzorek je z uvedených důvodů možné považovat za oprávněný pro hledání odpovědí na otázky, zda péči o tak významné a všestranně sledované území odpovídají svou kvalitou i územní plány, zda jsou dostatečně účelné a účinné.

Objem charakteristik a faktografických dat z analyzovaného území nedovoluje uvedení; z tohoto důvodu pouze několik údajů. S ohledem na věrohodnost a dostupnost vstupních údajů z GIS pro analýzu bylo hodnoceno 21 z celkového počtu 23 obcí (samostatně za obce, města, jednotlivě a celkově za 7 specifických urbánních či přírodních celků, souhrnně i se zvláštním zřetelem na jádro – Ústí nad Labem. Vyhodnocování územních plánů bylo zaměřeno na plochy pro plánovanou bytovou výstavbu (vymezené plochy v zastavěném území, zastavitelné plochy, plochy přestavby a brownfields) dle jednotlivých lokalit a relativních celků. Plošné údaje byly v 9 kategoriích ploch s rozdílným využitím převáděny na počty bytů (v bytových i rodinných domech) a na relativní přírůstek obyvatel.

Sledován byl především vztah extenzity (zastavitelné plochy) k intenzitě (zastavěné území) plánované bytové výstavby se zvláštním zřetelem na důsledné využívání zastavěných území a s tím související ochranu krajiny a zemědělské půdy. Byla získána řada dalších kvantitativních a kvalitativních údajů převedených do ukazatelů. Z analytických údajů získaných ze vzorku bylo možné vyhodnotit např. vztahy mezi vývojem obyvatelstva a potřebami bytové výstavby, stanovit rámcovou potřebu bytů k plánovanému objemu bytové výstavby, porovnat údaje z intenzifikace zastavěných území sídel, zabývat se kontexty ploch přestavby a brownfields se zastavitelnými plochami, porovnat indexy extenzity a intenzity, hodnotit zábory zemědělské půdy a krajiny, zabývat se optimalizací časových horizontů plánované výstavby atp.

Z hlediska metodiky posuzování vzorku byla přednostně využita spojitá kritéria účelnosti a účinnosti. Charakteristika je zúžena a vztažena pouze na vyhodnocení plnění úkolů vyplývajících ze stavebního zákona a z cílů udržitelného rozvoje.

6.2 Vyhodnocení plnění cílů stanovených stavebním zákonem

Cíle územního plánování jsou stanoveny ve stavebním zákoně. Na základě výsledků z analyzovaného vzorku se příspěvek omezuje na dotek plnění vybraných klíčových cílů vyplývajících z § 18, ve kterém se uvádí: „*Cílem územního plánování je vytvářet předpoklady pro výstavbu a pro udržitelný rozvoj území, spočívající ve vyváženém vztahu podmínek pro příznivé životní prostředí, pro hospodářský rozvoj a pro soudržnost společenství obyvatel území...*“ Cíle plnění je možné pracovní rozdělit do dvou okruhů a dílčím způsobem i komplexně je následně hodnotit z pohledu účelnosti.

6.2.1 Okruh tvorby předpokladů pro výstavbu

Územní plány vytvářejí řadu podmínek pro naplnění parametrů dobré kvality bydlení a jeho kultivovaného prostředí. Mimo povinností jsou však přespříliš vstřícné pro uspokojování přání stavebníků, větších investorů, realitních kanceláří i překupníků pestrým výběrem lokalit a rozsáhlých ploch. Nabídka prezentující řešení nové bytové výstavby dostatečně nevnímá stavební zákon, který ukládá „určovat podmínky pro hospodárné využívání zastavěného území.“ Do koncepcí územních plánů a potřeb bydlení se nepromítá faktografie úbytku trvale bydlícího obyvatelstva ani scénáře vývoje, které současné trendy proloungují. Mimo Ústí nad Labem ostatní obce prakticky prostřednictvím územního plánu neřeší intenzifikaci zastavěných území; prosazuje se nabídka prostřednictvím čistého indexu extenzity (výstavba pouze na zastavitelných plochách, bez zásahů do zastavěných území, bez vymezení ploch přestavby i revitalizace stávajících ploch bydlení, brownfields a bez úvah o neobsazených bytech). Nabídka územního plánu (vydaného v r. 2011) umožňuje krýt poptávku rozvoje nové bytové výstavby (odhad z trendů) na vhodných i velmi vhodných plochách krajiny v rozsahu

cca 346 ha pro cca 3270 bj. na příštích 50 let, aniž by bylo potřeba pořizovat změny územního plánu.

V Ústí nad Labem pouze zastavitelné plochy mohou krýt veškerou potřebu bytové výstavby po dobu přesahující 40 let. Celkově jsou pro novou bytovou výstavbu vymezeny a dimenzovány plochy pro rozvoj přesahující 21. století. Z mnoha dalších údajů je nutné upozornit na trendy rozcházející se s potřebami usměrňovat plánovanou bytovou výstavbu do urbanizovaných území. Z pohledu relativní kvantity je potvrzen zájem o kvalitu prostředí, což orientuje plánované plochy bydlení do krajiny a sídel v CHKO.

I bez uvedení dalších faktografických údajů vyplývajících z analýzy vzorku vzbuzuje nabídka ploch rozpaky. Výběr lokalit a rozloha vymezených zastavitelných ploch jsou v rozporu s reálnými potřebami, nepotvrzují účelná řešení a v územních plánech neposilují hodnoty chytrého města/sídla ani souladnost s požadavky či nabídkou vyplývajících z vědeckotechnického rozvoje. Celkově je možné konstatovat, že kritéria účelnosti a účinnosti pro usměrňování nové bytové výstavby v rozmístění a kapacitách nejsou z hledisek veřejných zájmů v plánech dostatečně vnímána. Nabídka ploch se vyznačuje růstem negativních zátěží, vlivů, a nežádoucích důsledků. Koncepčnost v rozvoji sídel pro nedostatečnou péči o uplatnění účelnosti a účinnosti, především pro nekomplexnost řešení úlohy ochrany a tvorby hodnot, nebyla potvrzena. Vstřícnou úlohu pro vytváření vhodných podmínek pro rozvoj „chytrých měst a sídel“ v rychle se měnících podmínkách společenského vývoje a vědeckotechnického rozvoje územní plány nezvládají a účelný rozvoj nepodporují.

Trvalým cílem územních plánů je vytvářet předpoklady pro příznivé životní prostředí, pro hospodářský rozvoj a pro soudržnost společenství obyvatel území, měst a obcí v jejich působnosti. Analýza dává rámcovou odpověď na otázky, jak územní plány naplňují předpoklady k plnění „pilířů“ udržitelného rozvoje.

6.2.2 Vytváření předpokladů pro příznivé životní prostředí

Řešení nové bytové výstavby splňují kritéria tvorby kvalitního prostředí. Ze spektra otázek tvorby předpokladů pro příznivé životní prostředí byl vybrán vztah člověka k přírodě z pohledu jeho potřeb „chránit krajinu jako podstatnou složku prostředí života obyvatel a základ jejich totožnosti“ (z cílů stavebního zákona). Ze vzorku vyplývá, že žádná z obcí se neumí vypořádat s úbytkem trvale bydlícího obyvatelstva bez bytové výstavby na „zelené louce“. Všechna města rozšiřují zastavěná území o více než 10 %, 8 obcí o více než 20 %, 5 obcí o více než 30 %. Ze vzorku vyplývá (vč. Ústí nad Labem), že na 1000 bytů umístěných do zastavěných území připadá cca 1300 bytů v plánovaných v krajině při scénářích, které i nadále uvažují s poklesem obyvatel. Předmětná vlna územních plánů umožňuje rozšiřování ploch zastavěných území obcí o 578,23 ha, tj. o 11,27 % z celku dosaženého mnoha staletým historickým vývojem. Snižování hustot zastavěných území, přerůstáním sídel do krajiny, zvyšující se zátěže na složky životního prostředí bez rozumného odůvodnění jen dokreslují míru „koncepčnosti“ územních plánů. Údaje vypovídají o nedostatečné péči o zastavěná území, ale i krajinu.

Extenzita územního rozvoje obcí prosazovaná územními plány dlouhodobě přetrvává. Po desítek let úsilí v péči o zemědělskou půdu, především její ochranu, se nedaří plnit úkoly a proces tak zůstává v rovině neplněných přání. Po mnoha přijatých opatřeních, vč. zákonných, realita patřičný obrat péče o půdu nezaznamenává. Také za rok 2016 se snížila orná půda v ČR o 3600 ha, tj. úbytek v rozsahu přes 10 ha denně. Bytová výstavba, která není podporovaná státními pobídkami a nenáleží k veřejně prospěšným stavbám, se na rozšiřování zastavěných území v ČR podílí cca 23 %.

Územní plány neplní cíl uvedený ve stavebním zákoně (a v mnoha právních předpisech) vztažený na ochranu krajiny a zemědělské půdy; prezentují se také jako nástroje neodůvodněné nabídky výběru ploch a pozemků pro novou bytovou výstavbu a de facto plní

funkci převodního článku, jenž legalizuje trendy rozšiřování zastavěných území. Extenzita územního rozvoje obcí prosazovaná a podporovaná územními plány přetrvává a úloha územního plánu jako nástroje ochrany krajiny a zemědělské půdy selhává. Z tohoto pohledu nepřesvědčivě působí i posuzování vlivů koncepcí územních plánů na životní prostředí, které potvrzuje problémovou koncepčnost a tím nedostatečně hájí veřejné zájmy.

Územní plány nepotvrzují úlohu ochrany krajiny a zemědělské půdy. Prezентují se spíše jako dobrý nástroj přípravy území, krajiny a zemědělské půdy pro laciné využití v mechanismu extenzivního ekonomického růstu. Obrat z neutěšené situace není územními plány dosud založen.

6.2.3 Vytváření předpokladů pro hospodářský rozvoj

Jednou z přirozených vlastností územních plánů je podpora hospodářského rozvoje, neboť rozvoj sídel je vzájemnými vazbami podmíněn. Na otázku, zda plánované plochy pro bytovou výstavbu mohou přispět k ekonomicky pozitivnímu ladění organismů měst a sídel, nelze z pohledu celku odpovědět kladně. Bydlení, jako základní, historický město tvořivý činitel, plánovaným rozmístěním orientovaným mimo zastavěná území, ekonomii urbanistických struktur neprospívá, s výjimkou Ústí nad Labem. Avšak i v tomto případě může být dána přednost řešení momentálně lacinější variantě, tj. výstavbě v krajině před náročností spojenou s dlouhodobou přípravou pro změny v zastavěném území.

Neodůvodnitelné a neobhajitelné rozlohy roztráštěných lokalit zastavitelných ploch situovaných v krajině a na zemědělské půdě se prezentují zvýšenou náročností na újmy, zdroje, energie, suroviny, vyvolané investice, investiční a provozní náklady, časovou ztrátovost, na práce spojené s údržbou, a v neposlední řadě i negativními dopady a vlivy na složky životního prostředí atp. Územní plány tak snižují míru ekonomické udržitelnosti sídel, což odporuje veřejným zájmům a zásadě účelně vynakládaných finančních prostředků, nejen těch veřejných. Velice závažné a obtížné „umění“ orientované na hospodaření s územím, jeho zdroji a s prostředím je de facto přesunuto do periferní oblasti. Ekonomie každého organismu vyžaduje péči, tvůrčí činnost ekonomického ladění s účastí plánování. Každé řešení ex post je vždy obtížnější, náročnější než řešením v jádru problému. Zásady hospodárnosti nejsou dodržovány.

Ekonomie proměn urbanistických struktur a systémů náleží mezi důmyslné výslednice účelné účinnosti a nelze problém nevidět, neřešit nebo jej řešit s přenesenou působností „někde jinde“, v rámci zisku z extenzivního ekonomického růstu, což později dovolí škody a ztráty zacelit formami různých příspěvků, fondů a dotací. Účelnosti územních plánů neprospívá ani střet různých společenských politik. Příkladem je rozpor mezi územní a dotační politikou. Orientace na dotační politiku zastíňuje prioritní funkčnost územních plánů. Obce a města jsou přirozeně orientovány na nabídky dotační politiky, což vyvolává požadavky na okamžité reakce kryté zásobami projektů, ze kterých je následně možné vybrat ty správné, dotacemi právě podporované. Důraz je kladen na současnost, na hromadění dílčích různorodých v řadě čekajících projektů vstřícně se hodících vyhlášeným dotacím a různým podpůrným fondům. Zvláštní způsob „plánování“ se odráží v požadované vstřícnosti územních plánů, neboť dotační politika je podporována financemi promítajícími se přímo do reality. Roztráštěnost a nízký stupeň koordinace dílčích politik oslabuje smysl územních plánů. Sladit obě plánovací politiky je problematické; každá má jiné cíle. Cíle územního plánování a smysl koncepčnosti územních plánů pod tlakem dotační politiky ustupují do pozadí.

Tvorba podmínek pro dosahování příznivých ekonomických výsledků ve fungování města a jeho proměn je v územních plánech, nejen ve sféře rozvoje bydlení, nejslabším článkem. Z vyhodnoceného vzorku je patrné, že územní politika dává přednost problémovému extenzivnímu ekonomickému růstu před veřejnými zájmy a požadavky

nefalšovaného vědeckotechnického rozvoje měst. Přetrvávající extenzivní územní rozvoj ve spojení s extenzivním ekonomickým růstem vnucuje poohlédnutí za paralelou, kterou se proslavil básník provokatér a ekonom B. Mandeville v reakci na pojetí neviditelné ruky trhu (T. Smith) v Bajce o včelkách z r. 1714. Je smutné, že současné územní plány tento stav po tolika letech prolongují. Ekonomie v územních plánech není v odborné péči; existuje v působnosti územní politiky. Výsledky prokazují, že ekonomie není předmětem péče územních plánů.

6.2.4 Vytváření předpokladů pro soudržnost společenství obyvatel území, měst a obcí

Z vyhodnocovaného vzorku vyplývá, že zastavitelné plochy nejsou vymezeny s ohledem na potenciál rozvoje území a míru využití zastavěného území, jak vyžaduje stavební zákon. Společnost regenerační procesy sídel nezvládá, nevytváří v dostatečné míře podmínky pro intenzifikaci zastavěných území v potřebné kvalitě ani kvantitě. Územní plány de facto podporují vyliďňování zastavěných území a umožňují přesun bytové výstavby z měst do krajiny i v dlouhodobých časových horizontech. Výsledky se promítají do značného podílu na nežádoucí sociální diferenciaci, na zvyšování napětí v sociálně ekonomické oblasti. Společnost si jaksí zvyká na diferencovaný, nikoliv komplexní přístup k tvorbě města. Řešení problematiky sociální sféry územní politikou je nedostatečné. Předpokládá se, že nedostatky budou dodatečně eliminovány vyčleněnými prostředky podstandardním bydlením až po přijetí zákona o sociálním bydlení ve spojitosti se zákonem o sociálních službách. Výsledky hodnocení prokazují, že územní plány soudržnost společenství obyvatel území, měst a obcí rozmístěním a lokalizací nové bytové výstavby nepodporují. Nedostatečná koncepčnost se promítne také do zvýšených mandatorních výdajů státu v posílení různých forem dotací.

Pouze pro zajímavost je dobré připomenout si model vyspělé politiky Vídně, která dlouhodobě řeší problém sociálních bytů nejen pro chudé, ale pro všechny, tj. na principu zásady profitu pro všechny subjekty vytvářením zdrojů pro udržitelnou politiku dostupného bydlení. Jeden ze základních předpokladů a příkladů „chytrého města“ je dlouhodobě plněn.

Z analýzy vyplývá, že územní plány segregací obyvatel de facto generují brzdné síly na desítky let a tím prohlubují obtížnost budoucího řešení již dnes vážných socioekonomických problémů, dokonce v podmínkách zdravého ekonomického růstu. V kontextech dopadů takový způsob plánování podílem přispívá k růstu patogenních socioekonomických projevů.

6.3 Vyhodnocení plnění vybraných cílů a trendy

Z vyhodnoceného vzorku je patrné, že cíle uvedené v § 18 stavebního zákona nejsou ani z dílčích pohledů uspokojivě plněny. Vzorek nepotvrzuje provázanost či souladnost tvorby předpokladů pro výstavbu a pro udržitelný rozvoj území. Není naplněn předpoklad spočívající v „komplexním řešení účelného využití a prostorového uspořádání území s cílem dosažení obecně prospěšného souladu veřejných a soukromých zájmů na rozvoji území“ vyplývající ze stavebního zákona. Chybějící spojitost je důsledkem nekomplexnosti řešení, které je zakotveno v mnoha případech v zadání. Úloha veličin účelnosti, užitnosti a účinnosti z hledisek veřejných zájmů není dostatečně zohledněna.

Územní plány nevytvářejí dostatečné podmínky pro efektivní uplatnění vědeckotechnického rozvoje snižováním hustot zastavěných území; bydlení patří do měst. Chybí i snaha umožňující širokou dostupnost bydlení. Plánovitě prosazované monofunkční nízkopodlažní struktury bydlení expandující do krajiny v nesmyslných rezervách jsou již dnes nepřijatelné vysokou mírou nehospodárnosti. Za několik málo let se stanou s obtížemi překonávanou ekonomickou, ekologickou i sociální zátěží, a to jak z hledisek požadavků účelného uspořádání urbánních struktur s ohledem na úspornost energiemi i zdrojů, tak i změn klimatu.

Nová bytová výstavba orientovaná na extenzitu (kvantitu lokalit a ploch, bytů, zátěží) neplní vstřícnou úlohu pro vytváření podmínek pro rozvoj „chytrých měst.“ Z plánů se vytrácí koncepčnost a těžiště výstupů se posouvá do neodůvodněné nabídky ploch často direktivně stanovených, v podstatě jako seznam pozemků pro výstavbu rodinných domů, což hraničí se smyslem územních plánů. Zajímavostí je, že podobný nástroj existoval před 50 lety, avšak v jiných věcných souvislostech.

Poznatky z praxe a realita vypovídají o oslabené funkčnosti územních plánů, o potlačování odbornosti, profesionality, o přezírání potřeb komplexního zakomponování vědeckotechnického rozvoje do územně plánovacích procesů. Charakteristiky vzorků ze společenské praxe vypovídají o oslabování smyslu účelnosti, účinnosti, o přezírání principů a zákonitosti působících v základně územního rozvoje a o snaze nahrazovat je rádo by sofistickovanými konstrukcemi na základě často měněných společenských pravidel. Důsledky se promítají do škod, ztrát a růstu brzdících sil, které společnost bude nucena se zvýšenou náročností překonávat i ve vzdálenějších časových horizontech.

Několik vybraných poznámek k účelnosti územních plánů nemůže nahradit vyhodnocení z pohledu účinnosti územních plánů v působnosti stávajícího stavebního zákona, vyznačuje se však značnou vypovídací schopností. Mohly by přispět k nápravným opatřením.

7 Pohlédnutí za vybranými systémově pojatými modely tvorby měst v minulosti

Mnozí odborníci spatřují řešení ve snížení rizik nežádoucího trendu společenského vývoje v systémových úpravách dílčích, avšak svébytných mechanismů. Velmi často se odvolávají na příčiny, které svým dílem spočívají v málo promyšlených a ošetřených specifických procesech. Právě k takovým náležejí současné územní plány z rámce územního rozvoje.

Z vývojové řady systémových přístupů k pojetí stavby měst a jejich plánů byly vybrány dva, a to jeden z období antiky a druhý z naší praxe navazující na 60. léta minulého století. Oba systémově pojaté modely reprezentují uplatnění odbornosti a vědeckotechnického rozvoje své doby; mohou se stát inspirací pro orientaci nástrojů územního plánování.

7.1 Vitruvius a stavba měst

Starověk se vyznačoval velmi vyspělou teoretickou základnou. „Deset knih o architektuře“ (Vitruvius, 1. stol. př. n. l., období římské republiky) podává souborně a uceleně svědectví o praktikách tvorby měst, vč. využití techniky a technologií té doby. V okruhu tvorby měst se zabýval aspekty charakterizující teorii i praxi, od kontextů měst až po vztahy města a architektury encyklopedicky. Z hlediska zaměření příspěvku je nutné upozornit alespoň na dva aktuální okruhy i v současnosti, v nichž se Vitruvius snažil charakterizovat:

- určující principy stavby měst;
- sounáležitě působící základní „články“ stavby měst harmonizující jejich rozvoj.

Snad je možné říci, že Vitruvius vycházel z tvorby města v zaměření na „stanovení základny souladných vztahů.“ Využití principu můžeme chápat ve dvou úrovních. V té první je celý proces přípravy, stavby měst, pochopitelně v návaznosti na architekturu, vsazen do rámce přírody a jejích poznávaných a využitelných vlastností, jevů a procesů. Hledání a nalézání základny souladných vztahů je základní motivací pro řešení vztahů přírody a člověka; princip vyváženosti je součástí smysluplné základny tvorby. Druhá rovina se týká vlastní tvorby díla. Důraz je kladen na využití souladných vztahů „ve světě otevřeném“ a s

„ideovým usměrněním díla.“ Svět otevřený orientuje činnosti na účelově smysluplný, trvalý proces tvorby díla; je možné považovat jej za osu tvůrčích činností. Ideové usměrnění zřejmě souvisí se způsobem syntetického tvůrčího myšlení v dosažené úrovni té doby.

Výrok o „tvorbě článků vzhledem k útvaru celkovému“ svědčí o znalosti principů komplexnosti a sounáležitosti celku a části v tvůrčích činnostech. Aplikované principy zaměřené na „souladné vztahy“ nebo podmíněné dosažením „přirozené vyrovnanosti článků díla“ vypovídají o rozprostřeném uplatnění principu vyváženosti či harmonizace v tvorbě měst.

Principy využití v praxi usměrňovaly tvorbu podmínek při plnění úkolů spojených s hierarchií priorit v tvorbě měst, např. při lokalizaci měst, pevnostních opatření (hradby), určení vyhrazených prostranství, návrhu uliční sítě, rozmístění funkcí atp.

Teorie v každé fázi tvorby díla nacházela uplatnění smysluplné účelnosti a s podporou korektoru vyváženosti se stávala z mnoha hledisek více racionálnější a efektivnější. Přednosti komplexního řešení zakládaných a rozvíjených měst s uplatněním účelnosti věcné náplně v dimenzích prostoru a času byla prověřena již v té době dlouhodobou praxí. Pokud se principy určující přijatelnost podmínek existence a rozvoje měst nedařilo udržet v přijatelných mezích, města směřovala k úpadku.

Výklady díla Vitruvia se mohou lišit. Nemohou však popřít vyspělost civilizací starověku a znalosti obecných principů a přírodních zákonitostí, ke kterým dospěly smysly, odezíráním přírody doplněné pragmatickými poznatky z aplikací primární metody uplatňované přírodou, tj. pokus – omyl. Důležitou roli sehrála jistě i intuice, která mj. propojovala stav poznání s předpoklady správné orientace cesty člověka v koridoru vývoje světa člověka.

Poznatek zdůrazňuje zásluhy Vitruvia spočívající i v pojmenování principů sounáležitě a komplexně působících na základní „články díla“ stavby měst. Vitruvius kladl důraz na vytváření předpokladů a podmínek pro zabezpečení:

- kvality života sociálně strukturované společnosti, diferencované uspokojování potřeb (pilíř společenský, vč. společného zabezpečení)
- zdravého prostředí, hygieny a životních podmínek;
- hospodářství a hospodárnosti (nesměla chybět „hospodářská rozvaha“ vč. uspořádání článků díla), na ekonomickou veličinu „distributio“, na tvorbu předpokladů pro účelné fungování hospodářství města (organizace článků díla a jejich vztahy, parametry článků díla) s využitím ekonomických zásad;
- využití výsledků tehdejší vědy a techniky (např. konstrukce, hmoty, technika a technologie, teorie a metody) s využitím technických zásad;
- estetiky, prostorově výtvarné stránky, kvalitní kompozice díla, zdůraznění významu kultury a umění, tj. požadavky celkově ústící v kultivovanost tvorby měst s využitím uměleckých zásad.

Komplexní sounáležitost principů vývoje a rozvoje v současném pojetí charakterizuje pilíře udržitelného územního rozvoje. H. Cotta, jenž je považován za zakladatele současného moderního pojetí udržitelného rozvoje, zřejmě neobjevil dílo Vitruvia.

Myšlenky Vitruvia pro vědeckotechnické pojetí stavby a proměn měst nejsou doceněny. Přirozený tvůrčí model přípravy a stavby měst byl více či méně aplikován tisíce let, osvědčil se a má co říci dnešku. Uplatňují se v nástrojích pro řízení rozvoje osídlení, měst a sídel a jsou otevřené další kvalitě poznání. Principy jsou obecně platné pro vývoj společenských formací, umožňují efektivní vývoj, jsou stále využívány v současné urbanistické tvorbě a v územních plánech, pokud to poměry dovolí.

7.2 Systémové pojetí územního plánování se zvláštním zřetelem na souvztažnost IISÚ a BIM

Vědeckotechnický rozvoj dobře nakročil do územního plánování, projektování i realizace staveb od 60. let minulého století. Období se zapsalo vznikem informačních systémů založených na možnostech využití výpočetní techniky pro odborně založenou koncepční činnost v proměnách měst zahrnující územní plánování i investiční výstavbu.

V ČR vědeckotechnickou vlnou bylo iniciováno územní plánování, zatímco v USA byla pozornost soustředěna na oblast výstavby. Zvláštní význam byl přisouzen unikátním informačním systémům. Územní plánování budovalo datovou bázi v podobě Integrovaného informačního systému o území (IISÚ) od 60. let; v 90. letech prakticky zaniklo. V USA byla pozornost soustředěna na oblast výstavby, jejíž základnou byl od 70. let minulého století rozvíjený informační model BIM (Building Information Modeling, dnes také Management či Marketing); dodnes se s úspěchem šíří světem.

Progresi v územně plánovacích procesech reprezentoval databázi věcně atomárně provázaný systém, určený k podpoře komplexní koncepčně pojaté tvorby. Územně plánovací nástroje upřesňovaly budoucí realitu ve třech prostorových a třech časových úrovních. Sledován byl princip vzájemného sdílení, a to i ve vazbě celku (Projekt R, později Nejvhodnější využití území republik i v celku federace, následně Koncepce urbanizace ČR a krajů) a do úrovně částí sídel v územně plánovací dokumentaci. Vše směřovalo ke vzájemné provázanosti územně plánovacího systému se systémem investiční výstavbou. Tehdejší zákony vytvářely z hlediska potřeb vědeckotechnického rozvoje relativně vhodné podmínky. Územní plánování se rozvíjelo v rámci samostatné vědeckotechnické větve (v gesci České komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj) oddělené od národohospodářského plánování. Péče byla teoreticky a částečně i prakticky věnována sdílnosti mezi řízením, vědou, projekcí, vzděláváním a informatikou v oblasti územního plánování, ale i projektových a inženýrských činnostech. Integritu svazovaly různé aktivity i podklady (např. péče o odbornost, o autonomní postavení územního plánování).

Životaschopným mezníkem informačních databází se v USA stal BIM, jehož gestorem se stala organizace Building SMART, která byla zaměřena na sdílení informací ze společné databáze mezi softwarovými aplikacemi používanými ve stavebnictví a ve výstavbě. BIM umožňuje aplikace v posloupnosti od zadávání stavby (souboru staveb), výběru z disponibilních ploch i vázaných ploch splňujících optimalizaci vhodných podmínek (vztah k územním plánům). Obsahují celý životní cyklus, od stavby, přes přípravu, realizaci, provoz až po likvidaci. K efektům náleží např. průhlednost aktivit, rychlosti řešení i výstavby, celková hospodárnost a užitnosti v realizaci i v provozu.

BIM vykazuje mimořádné výsledky díky uplatnění vědě, technice a technologiím v celém oboru stavebnictví, vč. projekce; systém je otevřený. Vědeckotechnický rozvoj, který dosáhl v prostředí BIM obdivuhodných výsledků a stává se vzorovým příkladem chápání a využívání vědeckotechnického rozvoje; systém je otevřený.

V současnosti se BIM vysoce uplatňuje i v naší stavební praxi. Propojení IISÚ s BIM je jen představou, která by však otevřela nové horizonty pro systémové pojetí územního rozvoje v širších rámcích. Územní plánování se dosažené úrovně vědeckotechnického pokroku zřeklo v období společenské transformace a dosud na „Stavebnictví 4.0“ nenavázalo.

8 Zadání, ohnisko pro uplatnění odbornosti a vědeckotechnického rozvoje

Porovnání modelů není předmětem příspěvku; je střetem filosofií. Principy, které determinují účelnost rozvoje měst jsou trvale platné a využitelné. Neúnosný extenzivní trend územního rozvoje vyžaduje přijetí nápravných opatření a pozornost by měla být věnována stavebnímu zákonu. Opětovný povinný důraz na zakomponování odbornosti do fáze zadávání

územních plánů může být prvním zvoleným a zřejmě nejjednodušším krokem. Princip odbornosti v této klíčové fázi tvorby hodnot ve stavebním zákoně nelze nepřiznat.

V § 47 stavebního zákona se uvádí...*“na základě územně analytických podkladů a s využitím doplňujících průzkumů a rozborů, pořizovatel ve spolupráci s určeným členem zastupitelstva zpracuje návrh zadání územního plánu.“*

Zákon klade důraz na nezpochybnitelné úlohy pořizovatele a určeného zastupitele v pozici objednatelů územního plánu. Pořizovatel si hledí především své základní povinnosti, jež je orientována na dodržení procesně právní stránky a určený zastupitel se snaží zakomponovat do zadání potřeby obce obvykle s přihlédnutím ke stranickému vidění a uspokojení potřeb skupinových zájmů. Společnou základnou je právně ošetřená politická stránka územního rozvoje. Po projednání, před schválením tak závažného dokumentu, není vyžadován ani souborný odborný odhad zakládaných důsledků. Rozhoduje odbornost tzv. kvalifikované většiny.

Plány stavby měst se vyznačují mnoha tisíciletou historií. Již ve starověku se tvorba měst neobešla bez zabudovaného pilíře přímé odborné účasti při zadávání úkolů, tj. v klíčovém bodu zadání, jenž zakládá smysluplnost územně plánovacích procesů, funkčnost struktur a systémů.

Po mnoha tisíci letech aplikace poznatků z plánování a vývoje stavby měst, současný stavební zákon v zadávání úkolů, tj. v ohnisku vytváření základny plánovitého, progresivního, vědeckotechnicky podloženého rozvoje, odbornost v přímé účasti tvorby dokumentu nevyžaduje (avšak ji nevylučuje). Ve vývojovém procesu se účast odbornosti osvědčila tvůrčími přístupy; pouze z pohledu uplatnění vědeckotechnického rozvoje je opatření málo pochopitelné, sledujeme-li prioritně růst hodnot měst. Plánování měst, historicky osvědčený nástroj udržitelnosti územního rozvoje, se v těžišti z hlediska přístupu posunulo ve prospěch uplatnění direktivních přístupů, do nichž náleží i procesně právní opatření. Ve velmi mnoha případech se pro zakreslené direktivy do územního plánu hledá koncepčnost a upravuje se i vyhodnocování vlivu konstrukce na udržitelný rozvoj území.

Novela stavebního zákona s platností od 1.1. 2018 přináší pozitivní změny. Reaguje na obrovský posun v oblasti vědy, techniky a technologií prakticky pouze urychlením procesu výstavby. Změny se týkají především stavebního řádu. Urychlí a zjednoduší se i územně plánovací procesy, zkrátí se vybrané lhůty, lépe se vymezí nebo sloučí kompetence v procesech, zlepší se i informovanost. Vše se prakticky týká procesně právní sféry. Byla přijata i některá věcná opatření, např. proti zneužívání územních plánů stavbami v nezastavěném území. Zákon představuje značné množství vynaložené práce, což snad charakterizuje nutnost v provedení 44 novel v souvisejících právních předpisech.

S ohledem na zaměření příspěvku na § 47, který prostřednictvím zadání ovlivňuje smysl, funkčnost, účelnost a účinnost územních plánů, je nutné konstatovat, že k pozitivnímu posunu v tomto směru nedochází. Zmíněný paragraf zůstává beze změn; garance odbornosti je nadále nepovinná. O zabezpečení vyšší funkčnosti se územní politika v klíčovém bodu tvorby hodnot nepokusila. Územní plány stále představují „polštář“ vyhovující modelu extenzivního ekonomického růstu. Zásadní problémy účelnosti tudíž řešeny nejsou.

9 Shrnutí s úvahou k podstatě východiska

Příběh tvořivosti v plánování a stavbě měst průběžně představuje reprezentativní ukazatel úrovně socioekonomického vývoje a vědeckotechnického rozvoje společenských formací, který se píše již cca 5 000 let. Plánování je filosofií řazeno do kategorie „human action.“ Mohutné vědeckotechnické smart vlnění prostupuje také městy a na pozitivní výsledky příspěvek upozorňuje. Úroveň územních plánů se však v mnoha případech přibližuje pojetí „human construction“. Důsledky jsou zřetelné z reality, ale také z faktografie analýz vzorků rozpracovaných či vydaných územních plánů, v nichž nedochází k dostatečnému

uplatnění odbornosti, vědeckotechnického pokroku ani k iniciaci tvorby podmínek pro plánované využití jeho potenciálu. Výtečnost v podobě úspěchů dosažených ze základny mechanismu je doprovázena znepokojujícím stavem hospodaření s územím a v území, celkově pak vysokou mírou zbytečně plánovaných škod, ztrát a brzdících sil. V orientaci na eliminaci nežádoucích příčin příspěvek poukazuje na působnost územní politiky, v níž je území velmi často chápáno jako předmět politických hrátek a územní plány jako prostředek umění politického kompromisu zúčastněných aktérů procesu. Uplatňovaná antropocentrická kritéria, nerespektující sounáležitost poznávanými a determinujícími silami mechanismů proměn přírody, nevytvářejí předpoklady a podmínky pro dlouhodobě udržitelný rozvoj. V této souvislosti je připomenut model tvorby měst z období antiky, který promlouvá k dnešku. Věda, technika a technologie ve službách progresivního a kultivovaného pokroku prostřednictvím tvůrčím způsobem zaměřené odbornosti v aktivitách člověka náleží k hybným silám v celém spektru mechanismů a nástrojů vývoje a rozvoje společnosti, včetně územních plánů. Neúnosný trend územního rozvoje vyžaduje přijetí nápravných opatření. Prvním zvoleným a zřejmě nejjednodušším krokem k úpravě mechanismu je opětovné povinné zakomponování odbornosti a jeho nástrojů do stavebního zákona v zadávání územních plánů.

Příspěvek se rámcově a velmi lehce dotknul aplikovaného společenského mechanismu, jenž je de facto orientován a rozvíjen na tezi trvalého převisu zisků nad způsobenými dluhy, škodami, ztrátami a brzdícími silami bez patřičně účinných regulátorů působících ve zpětných vazbách. Antropocentricky pojatý mechanismus je vysoce rizikový, vede ke krizím a může vést ke kolapsu. Udržitelnost funkčnosti na bázi extenzivně pojatého ekonomického růstu, vůdčí veličiny hybných sil mechanismu, teoreticky sice není limitována, prakticky je však dlouhodobě nereálná. V nejlepším případě může být prolongována až ku uštvání člověka k nicotě. Do té doby budou i různá vyhodnocení vycházet kladně.

Příroda nezná zisk ani dluhy. Ohniskem procesů proměn je zřejmě fenomenální pojetí účelnosti zakomponované do know how. Snad se dá říci, že její pojetí účelnosti je nejúžasnějším projevem uspořádaných, orientovaných a v součinnosti komplexně věcně a prostorově působících elementárních sil v mechanismech zúčastněných v procesech evolučních proměn přírody.

Člověk by se měl snažit poznávat know how přírody a ke svému prospěchu transformovat determinující účelnost do svých mechanismů vývoje a rozvoje, vč. územních plánů. Přirozený mechanismus tvorby měst s využitím vsudypřítomné účelnosti ve vývojové ose vědeckotechnického rozvoje v podání Vitruvia je životaschopný a promlouvá k dnešku.

Literatura

FIALOVÁ, E. Vodný, R. (2017). *Novela stavebního zákona*. Urbanismus a územní rozvoj č. 4, Ústav územního rozvoje, Brno

HÁNA, W. (2017). *Vyhodnocení vlivů koncepce nového návrhu územního plánu města Jirkov na udržitelný rozvoj území*.

ECTP-CEU. *Evropská charta participativní demokracie v územně plánovacích procesech* (2017). Ústav územního rozvoje, Brno,

KRÁLOVÁ, I. Borkovec, J. (2017). *Územní plán Plzeň je schválen a vydán*. Urbanismus a územní rozvoj č. 2, Ústav územního rozvoje, Brno,

KISSINGER, H. (2016). *Uspořádání světa*. Mocenská rovnováha. Prostor, Praha

HÁNA, W. (2015). *Vyhodnocení rozvojového potenciálu pro bydlení v obci s rozšířenou působností Ústí nad Labem*.

Národní zpráva České republiky pro třetí konferenci OSN o bydlení a udržitelném rozvoji měst; (HABITAT III). (2015). Ústav územního rozvoje, Brno 2015

BÁRTA, M. KOVÁŘ, M. a kolektiv autorů (2013). *Civilizace a dějiny*. Praha, Nakladatelství Academia. ISBN 978-80-200-2301-8.

SEDLÁČEK, T. (2009). *Ekonomie dobra a zla*. Praha, 65.pole. ISBN 978-80-903944-3-8.

SIRŮČEK, P. a kolektiv (2007). *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie*. Slaný, MELANDRIUM. ISBN 978-80-86175-03-4.

BLECHA, I. (2004). *Filosofie*. Nakladatelství Olomouc s.r.o. ISBN 80-7182-147-0

HÁNA, W. (1982). „*Ekonomie urbanistických struktur*“, ČVUT, č. vědního oboru 36-11-9, Praha.

HRŮZA, J. (1965). *Teorie města*. Nakladatelství Československé akademie věd.

Informace o autorovi
Ing. arch. Willy Hána, CSc.
willy.hana@outlook.cz